

Tea Perinčić*

E-mail: tea@ppmhp.hr

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka

Prepoznavanje i očuvanje nematerijalne pomorske baštine

Sažetak

U radu je predstavljeno poimanje nematerijalne pomorske baštine i osvještavanje njezine vrijednosti na području Kvarnera. Autorica se referira na aktivnosti koje su započele 2009. godine kroz suradnju nekoliko udruga, pojedinaca entuzijasta i profesionalaca iz Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka. U petnaestogodišnjem razdoblju postignuto je ne samo prepoznavanje nematerijalnog dijela pomorske tradicijske baštine, već su potaknute i aktivnosti na njezinoj zaštiti i održanju kroz festivale pomorske baštine, predavanja i javna izlaganja, pokazne radionice, obučavanje mladih i zakonsku zaštitu.

Ključne riječi: nematerijalna baština, pomorska baština, tradicija, prijenos znanja, održivost

1. Prepoznavanje nematerijalne baštine

Baština je usko povezana s identitetom određene zajednice. I dok je onaj njezin materijalni dio odmah uočljiv, pa često prema njemu sudimo o „visini“ kulture ljudi koji na određenom području žive ili su živjeli, onaj nematerijalni dio prepoznamo tek s vremenom. Primjećujemo ga kroz jezik, način izražavanja, stvaranja, svakodnevnog življenja. S obzirom na to, nematerijalna kultura izložena je stalnim utjecajima i mijenama. Ona je „živo“ dobro koje je nemoguće frizirati, jer i nastaje upravo kao unutarnji odgovor zajednice na vanjske podražaje. U svom odnosu prema drugima, zajednica izgrađuje svoj identitet i kulturu. Nematerijalna baština uvijek je prostor razmjene i nadogradnje. Kad, pak, govorimo o pomorskoj baštini, ona bi *sui generis* trebala biti otvorenija i izloženija vanjskim utjecajima s obzirom da je prostor mora prostor novih komunikacija i veza s cijelim svijetom. Dinamika mijena kojima je određena zajednica izložena, utječe i na promjene njezine nematerijalne kulture. U globalnom svijetu u kojemu danas živimo ne postoje potpuno izolirane zajednice ili,

* Doktorica znanosti, docentica, muzejska savjetnica u Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog primorja Rijeka

bolje rečeno, nema zajednice koja živi bez globalnog utjecaja. U takvim prilikama javlja se potreba očuvanja nasljeđa prijašnjih generacija, posebnosti i identiteta, vlastitih korijena. Nematerijalna baština tu dolazi u prvi plan.

Upravo zbog toga 2003. godine UNESCO donosi Konvenciju o zaštiti nematerijalne kulturne baštine. Prema toj konvenciji, nematerijalna baština podrazumijeva prakse, izvedbe, izraze, znanja, vještine kao i instrumente, predmete, artefakte i s njima povezane prostore koje zajednice, grupe, a u nekim slučajevima i pojedinci, shvaćaju svojom kulturnom baštinom. Ova nematerijalna kulturna baština prenosi se s generacije na generaciju i iznova stvara kao odgovor zajednice ili grupe na njihovo okruženje, prirodu i povijesno nasljeđe te im daje osjećaj identiteta i kontinuiteta, unapređujući poštovanje prema kulturnoj raznolikosti i ljudskom stvaralaštvu. Ovo se odnosi samo na ona nematerijalna nasljeđa koja su u skladu s postojećim međunarodnim ljudskim pravima, a zahtijeva međusobno poštovanje zajednica, grupa i pojedinaca te održivi razvitak ljudskog društva.¹

Republika Hrvatska već je 2005. godine ratificirala ovu konvenciju. Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara također prepoznaje nematerijalnu baštinu, i to kao: jezik, dijalekt, govor i toponimiku te usmenu književnost svih vrsta; folklorno stvaralaštvo u području glazbe, plesa, predaje, igara, obreda, običaja te druge tradicionalne pučke vrednote; tradicijska umijeća i obrte.² Osim donošenja Konvencije, UNESCO je također uspostavio Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva i Listu nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita. Republika Hrvatska ima čak 17 nematerijalnih kulturnih dobara koja su na UNESCO listi, a postoji i nacionalna lista.

Pomorska baština, zbog svoje složenosti, nije razmatrana kao cjelina gotovo sve do unatrag petnaestak godina, već su fragmentarno izdvajani dijelovi tradicije i kulturnog stvaralaštva pojedinih zajednica. Pomorska baština doista je dio kulturne baštine, ali ima svoju specifičnost koju tako snažno i prije svega određuje interakcija čovjeka i primorskog - morskog okoliša te stoga zaslužuje zasebnu kategoriju.

U rujnu 2009. godine u Rovinju, u organizaciji udruge *Eko-muzej Kuća o batani / Eco-museo Casa della batana* održan je forum Asocijacije pomorskih muzeja Mediterana (*Association of Mediterranean Maritime Museums*) s temom nematerijalne pomorske baštine. Nematerijalna baština bila je tada još „svjež“ pojam u muzeološkim i konzervatorskim krugovima. Članovi *Eko-muzeja Kuća o batani*, pod stručnim vodstvom Dragane Lucije Ratković Aydemir, bili su među prvim koji su se aktivno počeli baviti očuvanjem nematerijalne pomorske baštine, odnosno vlastitog identiteta kroz očuvanje umijeća gradnje rovinjske batane. Na forumu AMMM u Rovinju predstavljeni su i primjeri dobre prakse iz drugih dijelova europskog Sredozemlja.

¹ Convention for the Safeguarding of the intangible cultural heritage, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000132540> (pristupljeno 10. 3. 2025.)

² Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara Republike Hrvatske <https://www.zakon.hr/z/340/Zakon-o-za%C5%A1titi-i-o%C4%8Duvanju-kulturnih-dobara> (pristupljeno 10. 3. 2025.)

Zahvaljujući pozivu organizatora foruma imala sam prilike, zajedno s profesorom Robertom Mohovićem, sudjelovati i predstaviti one dijelove pomorske baštine koji su mi s obzirom na moje zvanje povjesničara bliski, a to su povijesni zapisi koji upućuju na pomorske vještine koje su se koristile u plovidbi tijekom ranog novog vijeka. Dokumenti se vrlo često promatraju kao materijalni ostatak prošlosti ili povijesni izvor, no ovisno o sadržaju mogu biti i jedini prijenosnici tradicijskih znanja, umijeća, vještina, izraza, jezika, običaja, vjerovanja i općenito načina života. Osobito kada se govori o proučavanju tzv. kulturne povijesti i povijesti svakodnevice starijih povijesnih razdoblja, onda su pisani dokumenti vrlo oskudni i nedostatni, pa se istraživanje proširuje i na usmenu tradiciju, priče, pjesme te slike³. Materijalni ostaci prošlosti mogu imati kulturnu vrijednost, ali čak i oni koji nemaju materijalnu vrijednost, mogu biti izuzetno važni kao evokacija na nematerijalnu baštinu. Upravo kao i batana, koja kao mali plovni objekt izrađen od drveta zapravo „nosi“ identitet rovinjske talijanske zajednice, jer su uz njenu gradnju i upotrebu vezani mnogi dijelovi nematerijalne baštine.

2. Razotkrivanje pomorske baštine na Kvarneru

Nakon foruma AMMM u Rovinju, započeli smo s osvještavanjem potrebe zaštite i predstavljanja nematerijalne pomorske baštine na području Kvarnera. I dok je s jedne strane postojala dobra volja, pa i znanja i nastojanja da se i izvan muzejskih institucija zaštite ostaci materijalne pomorske baštine na Kvarneru, veliki su doprinos u području tradicijske pomorske baštine imale udruge, koje su osnovali upravo zaljubljenici u pomorsku baštinu. Iako je njihov fokus prije svega bio na obnovi i očuvanju tradicijskih barki te organiziranju i održavanju regata kao vida susreta i druženja, istovremeno su djelovali na očuvanju nematerijalne baštine, iako toga možda nisu bili svjesni.

Naš je zadatak bio da upravo u suradnji s njima krenemo u osvještavanje potrebe zaštite nematerijalne baštine. Ukratko, da prepoznamo vrijednost umijeća, vještina i znanja starih majstora - brodograditelja, a onda postepeno osvijestimo da je pomorska tradicijska baština puno šira od toga. Osim brodogradnje i izrade opreme za plovila (jedara, vesala, konopa, bokobrana, kolotura itd.) u srži je i umijeće plovidbe koje zahtijeva prepoznavanje uvjeta na moru, iskustva koje se prenosilo generacijama. Nedjeljivo je vezano uz to i jezično bogatstvo, kao što su specifični nazivi dijelova plovila, opreme, alata, načina izrade i segmenti plovidbe. Postepeno razaznajemo da su to i druga povezana zanimanja, kao što je ribolov, priprema jela od riba i morskih plodova, solane, iskorištavanje morskog pijeska i slično. Uz to su vezani i razni običaji i vjerovanja. Sve je to ono krhko znanje koje se čuva unutar jedne zajednice, a da pri tome nije sintetički zatvoreno, već itekako živo i otvoreno za razmjene s

³ Burke, Peter: Što je kulturna povijest?, Antibarbarus, Zagreb, 2006.

drugim zajednicama, podložno izmjenama i nadopunama onim praksama koje su se iz generacije u generaciju pokazale najboljima.

Osim prepoznavanja dijelova pomorske tradicijske nematerijalne baštine i suradnje s nositeljima, kako pojedincima, grupama, tako i zajednicama, važno je bilo započeti i s njezinim popisivanjem na području Kvarnera. Zahvaljujući financijskoj potpori dobivenoj iz europskih fondova, kroz koje su financirani projekti prekogranične suradnje Slovenija - Hrvatska i Italija - Hrvatska, kustosi Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka u razdoblju od 2014. do 2021. godine proveli su niz terenskih istraživanja. Terenskim istraživanjima prethodilo je definiranje kategorija pomorske baštine. Tako smo ustanovili on-line bazu pomorske baštine, koja sadrži sljedeće kategorije materijalne i nematerijalne kulture:

1. Arhitektura vezana uz pomorstvo, kao što su pomorske kompanije, lučke uprave, pomorske škole, brodogradilišta, ribarnice, tvornice za preradu ribe, tvornice za brodsku opremu, ribarske kućice, crkve, kapelice i svetišta posvećena zaštitnicima pomoraca, lazareti i pomorske karantene, lučka infrastruktura, skladišta, kuće pomorskih kapetana, spomenici pomorcima i groblja.
2. Objekti pomorske signalizacije, kao što su svjetionici i lanterne.
3. Muzejske ustanove, interpretacijski centri, zbirke i posjetiteljski centri.
4. Spomenici i spomen-ploče s pomorskim titularima i motivima.
5. Kulturno-povijesna baština u priobalju i podmorju, kao što su luke, pristaništa, navozi, arheološki ostaci na obali i u podmorju, potopljeni brodovi.
6. Kulturni krajolik - uređene uvale, zaljevi, kanali, tunere, plaže, kupališta.
7. Plovila.
8. Oprema vezana uz pomorske djelatnosti, kao što su sidra, brodski vijci, brodograditeljski strojevi i slično, ali dislocirani s izvornog mjesta korištenja.
9. Izložbe s pomorskim motivima.
10. Audio-video, knjižni i arhivski zapisi.
11. Toponimi lokaliteta vezanih uz pomorstvo.
12. Pomorska jezična baština.
13. Tradicijske djelatnosti, obrti i vještine vezane uz pomorstvo.
14. Javna uprava, tvrtke, službe i institucije vezane uz pomorstvo.
15. Udruge vezane uz pomorstvo.
16. Manifestacije.
17. Sportovi na moru.

Prikupljeni podaci upisani u on-line bazu poslužili su za izradu virtualnog muzeja mora *Mala barka*, koji obuhvaća široko područje od Slovenskog primorja, preko Istre do Kvarnera⁴. U projektu prekogranične suradnje Italija - Hrvatska pod nazivom *Arca Adriatica* ovom dijelu projekta pridruženi su i podaci koje su prikupili

⁴ <https://muzejmalabarka.com/> (pristupljeno 10. 3. 2025.)

partneri iz Pomorskog muzeja u Cesenaticu (*Museo della marineria di Cesenatico*) i San Benedetta del Tronta.

3. Mogućnosti očuvanja nematerijalne pomorske tradicijske baštine

Kroz navedene projekte proveli smo i obnovu dvadesetak tradicijskih barki s područja Kvarnera. U ovom procesu od izuzetne važnosti bila je suradnja sa stručnjacima s Tehničkog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, koje je predvodio prof. dr. sc. Roko Dejhall. S obzirom da tradicijski izrađene barke kao što su guc, batana i pasara uglavnom nisu izgrađene prema unaprijed napravljenim tehničkim nacrtima, bilo je potrebno da za svaku obnovljenu barku stručnjaci izrade izmjere i prema njima tehničke nacрте. Uz njih su stručnjaci s Pomorskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci - prof. dr. sc. Robert Mohović, prof. dr. sc. Đani Mohović i prof. dr. sc. Renato Ivče - izradili tehničke opise. Usporedo je snimljen video-zapis procesa obnove svake barke kod brodograditelja. Zahvaljujući ovim materijalima, i ubuduće će biti moguće izraditi repliku guca, batane ili pasare, kako su je gradili tradicijski majstori prije stotinjak godina. Na taj smo način konzervirali umijeća i vještine tradicijske male brodogradnje na Kvarneru.

Sljedeći korak bio je osigurati bar djelomični prijenos znanja tradicijske brodogradnje. Zajedno s profesoricama Marijom Marač i Ljiljanom Domazet iz Tehničke škole u Rijeci učenicima smjera brodogradnje omogućili smo da se okušaju u pojedinim fazama obnove tradicijskih barki kod brodograditelja Franka Kraljića u Malinskoj, Lorisa i Josipa Rubinića u Mošćenicama te Josipa Mršića u Selcu.

Ove radionice postale su dio praktične nastave za učenike smjera brodograditelj. Štoviše, kroz projekt *Arca Adriatica* u Tehničkoj školi je opremljena radionica u kojoj su učenici uz stručno vodstvo profesora Marije Marač, Ljiljane Domazet, Robina Matulje i Rajka Rubeše izradili tradicijsko plovilo tipa pasara.

Osim praktičnog dijela radionica organizirana su i javna predavanja za teorijske dijelove programa vezana uz tradicijsku brodogradnju koja su održavana u Rijeci, a bila su dostupna i široj zainteresiranoj javnosti. Posebno su organizirane i pokazne radionice za djecu osnovnoškolskog uzrasta.

Usporedo se provode i pokazne radionice pomorskih zanata i vještina na festivalima mora i manifestacijama koje se tijekom ljetnih mjeseci organiziraju diljem Kvarnera. Radionice obuhvaćaju demonstracije soljenja ribe, raznih oblika ribarenja, jedrenja tradicijskim jedrima, kulinarske radionice, izrade mornarskih čvorova, izrade konopa i sličnih mornarskih vještina.

Značajan doprinos realizaciji ovih radionica dala je *Koordinacija udruga za očuvanje pomorske, ribarske i brodograđevne baštine Kvarnera i Istre*, kojoj je bila povjerena organizacija i vođenje radionica.

Zahvaljujući financijskoj potpori Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske nastavili smo s praktičnom nastavom za učenike kroz program koji smo nazvali *Akademija pomorskih zanata i umijeća*.

4. Zakonska zaštita nematerijalne tradicijske baštine

Kako je već prethodno istaknuto, Republika Hrvatska pokazala se vrlo uspješnom u prepoznavanju vrijednosti svoje nematerijalne baštine, i to u svjetskim okvirima. Nacionalni registar kulturnih dobara sadrži 234 nematerijalna dobra. Među njima je svega šest vezano uz tradicijsku pomorsku baštinu: Iskustvo gajete falkuše - pučke vrednote vezane uz komišku gajetu falkušu (umijeće gradnje, navigacija, plovidba, ribolov, jezik), Tradicijske ribolovne vještine, običaji i vjerovanja na Jadranu, Umijeće gradnje betinske gajete, Umijeće gradnje i plovidbe tradicijskim barkama Kvarnera, Umijeće izgradnje rovinjske batane, Umijeće plovidbe latinskim i oglavnim jedrima duž hrvatske obale i Znanja i vještine izrade dizalica za barke (grue, pai, stupovi).⁵

Svi prethodno spomenuti postupci koje smo proveli kroz projekte prekogranične suradnje *Mala barka*, *Mala barka 2* i *Arca Adriatica*, a u suradnji s udrugama okupljenima u *Koordinaciju udruga za očuvanje i revitalizaciju pomorske, ribarske i brodograđevne baštine Kvarnera i Istre - Tradicijska jedra Kvarnera i Istre* poslužili su kao priprema za podnošenje prijedloga za registraciju Umijeća gradnje i plovidbe tradicijskim barkama Kvarnera kao nematerijalnog kulturnog dobra Republike Hrvatske. U obrazloženju stoji da se radi o umijeću gradnje i plovidbe tradicijskim barkama Kvarnera, koji je spoj nekoliko tradicijskih pomorskih obrta, vještina i znanja koji zajedno čine neodvojivu cjelinu. To se umijeće odnosi na vještine vezane uz drvenu brodogradnju i uključuje izradu jedara, koloturnika, vesala i užadi, dok sama plovidba podrazumijeva vještinu pokretanja barke uz pomoć snage vjeta, vesala ili motora, kao i poznavanje geografije mora i vjetrova. Stoga gradnju i plovidbu na području Kvarnera zajednica doživljava kao jedinstveno umijeće.⁶

Ono što je važno kod ove registracije je postojanje nositelja kulturnog dobra. To su u ovom slučaju prvenstveno brodograditelji koji se još uvijek bave tradicijskom brodogradnjom, udruge i pojedinci koji se bave plovidbom tradicijskim jedrima te ustanove kao što je Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka koji provodi aktivnu promociju ovih tradicijskih vrijednosti, kao i povezivanje nositelja.

Sljedeći korak bio je povezivanje udruga i ustanova koje se bave pomorskom baštinom na nacionalnoj razini i intenziviranje naše suradnje radi razmjene iskustava, naročito u očuvanju i promociji nematerijalne tradicijske pomorske baštine. U ovu suradnju su aktivno, osim našeg muzeja i *Koordinacije Tradicijska jedra Kvarnera i Istre*, bili uključeni *Eko-muzej Kuća o batani Rovinj / Eco-museo Casa della batana Rovigno*, *Muzej betinske drvene brodogradnje* te *Hrvatski pomorski muzej iz Splita*. Suradnja je rezultirala registriranjem Umijeća plovidbe latinskim i oglavnim jedrima duž hrvatske obale kao nematerijalnog kulturnog dobra Republike Hrvatske.

Svi ovi postupci dobili su dodatnu nadgradnju u međunarodnoj suradnji, koja je potaknuta kroz *Asocijaciju pomorskih muzeja Mediterana* (AMMM) te je sastavljen

⁵ <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details> (pristupljeno 10. 3. 2025.)

⁶ <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-7587> (pristupljeno 10. 3. 2025.)

tim od predstavnika Hrvatske, Španjolske, Francuske, Švicarske, Italije i Grčke za pripremu kandidature Umijeća plovidbe latinskim i oglavnim jedrima na Mediteranu za UNESCO-ovu listu nematerijalne svjetske baštine. Kod svakog spomenutog koraka, kao i u daljnjem očuvanju nematerijalnih dobara, ključno je postojanje nositelja i aktivan prijenos znanja i vještina na mlađe generacije, čime se osigurava opstanak kulturnog dobra.

Upravo u tome leži sva krhkost nematerijalne baštine koja se teško prepoznaje dok je dio svakodnevice, ali se tako brzo može izgubiti umiranjem posljednjeg nositelja, čovjeka koji svoje znanje i umijeće nije uspio prenijeti onima koji ostaju za njim.

5. Zaključak

Na području očuvanja pomorske baštine zapravo smo samo „zagrebli“ površinu. Bavimo se tek malim dijelom tradicijske baštine, male drvene brodogradnje i jedrenjem oglavnim i latinskim jedrima. Onaj dio tzv. industrijske baštine koji se odnosi na umijeća, znanja i vještine na području industrijske brodogradnje i pomorstva gotovo je neosviješten, dok istovremeno brodogradilišta, kao i pomorske kompanije, već odavno napuštaju modele prethodnog stoljeća, a ljudi koji su za njih radili već su odavno umirovljeni, a da nisu uspjeli podijeliti svoja znanja i iskustva. Zbog čega je uopće potrebno to bilježenje prethodnih znanja, kad je sve ono od danas novo, sutra već zastarjelo i gotovo neprimjenjivo? Ono što ostaje su vrednote, dobre prakse koje služe kao podloga za poboljšanje, ali i kao polazište za inovacije. S druge strane, tu je i pitanje identiteta zajednice, koje počiva na kulturi i tradiciji, ili na onim jednostavnim pitanjima „Tko smo?, Što smo? i Odakle dolazimo?“, što ovome svijetu dobro ostavljamo i pridonosimo li boljem ljudskom društvu. Nezanemariv je i pojam održivosti, koji je neodvojiv od tradicijskih vrijednosti. U konkretnom primjeru drvene tradicijske brodogradnje, nalazimo sve ono što je održivo i ne ostavlja dubok ugljični otisak na planetu. Plovila su građena od drva koje je pomno birano u šumi, ponekad se godinama uzgajalo da bi dobilo željeni oblik. Stabla su se sjekla samo onoliko koliko je bilo potrebno, pazeći da uvijek ostaju mladice za neke buduće brodske dijelove. Sve ostalo što se koristilo za izgradnju barke bilo je, osim vijaka, od organskih tvari. Jedra su se šila od platna, konopi radili od konoplje. Takva je barka bila izložena bržem propadanju, pa je stoga zahtijevala stalno i mukotrpno održavanje. To danas možda predstavlja najveći problem, jer se za održavanje barke na tradicionalni način nema vremena, sredstava, a ponekad ni čovjeka - stručnjaka. Budućnosti usmjerenoj prema brzim, jeftinim i nekvalitetnim rješenjima, iza kojih ostaje otpad u kojemu se gušimo, alternativa je održivost, koja se sastoji u unaprjeđenju tradicijskog nasljeđa.

